

Актуальні питання сьогодення

УДК 504:1

В. П. Славов

Д.С.-Г.Н.

В. О. Патарідзе

к.ф.н.

Житомирський національний агроекологічний університет

Рецензент – член редколегії «Вісник ЖНАЕУ», д.е.н. А. І. Гузій

ДО МЕТОДОЛОГІЇ АНАЛІЗУ СУТНОСТІ ТА ПРИЧИН ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ СЬОГОДЕННЯ

Розглянуто деякі методологічні підходи до з'ясування витоків та сутності глобальної екологічної кризи сьогодення з точки зору розуміння унікальності людини як природно-соціального феномену, носія потреб, суб'єкта діяльності, яка відчуває як бажання, так і непередбачувані (спонтанні) результати тривалої еколого-соціальної взаємодії.

Постановка проблеми

Екологічна проблема в її широкому розумінні є однією з найактуальніших проблем сучасного людства, з якою пов'язані практично всі інші глобальні проблеми сучасної цивілізації – продовольча, ресурсна, енергетична, демографічна.

Взяти разом ці проблеми є визначальними у короткострокових і віддалених перспективах розвитку сучасного людства.

У Програмі дій «Порядок денний на XXI століття», ухваленою конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 році, визначається: «людство переживає вирішальний момент своєї історії. Ми стикаємось з проблемою увічнення диспропорцій як між країнами, так і в рамках окремих країн, проблемою злиднів, що загострюються, голоду, погіршення здоров'я населення і неграмотності, з тривалим погіршенням стану екосистеми, від яких залежить наш добробут». [1,7]

Глобальна екологічна проблема є явищем нашого часу. Обсяги, загрозливий характер та стрімке загострення екологічної кризи примушують суттєво активізувати як наукові пошуки у площині її причин, розуміння об'єктивної сутності кризи, так і практичну діяльність на цих підставах щодо збалансування та гармонізації соціально-природної взаємодії на всіх рівнях.

Серед чисельних теоретичних та світоглядних питань, пов'язаних з цією проблемою, ключовим є питання щодо розуміння причин екологічної кризи, її характеру. З'ясування цього питання, адекватне його розуміння є необхідною

умовою вибудови стратегії і тактики сучасної соціально-природної взаємодії, визначення пріоритетів і цілей розвитку людства з урахуванням стрімко зростаючих екологічних обмежень.

Аналіз останніх досліджень та постановка питання

Необхідність цього обумовлюється також тим, що й сьогодні достатньо поширеним тлумаченням причин кризового стану в сучасній соціально-природній взаємодії є, зокрема, такі, як «нерациональна людська діяльність порушила природний кругообіг речовин і енергообмін на нашій планеті» [2,3], екологічні проблеми «викликані недалекоглядним, нерозумним, необґрунтованим ставленням людини до природи» [3].

Зведення першопричин глобальної еколого-соціальної кризи до «нерациональної людської діяльності, недалекоглядного, нерозумного ставлення людей до природи», на наш погляд, є не зовсім вірним з методологічної точки зору, воно акцентує увагу на суб'єктивності і залишає поза увагою основне, а саме: чи має екологічно-соціальна криза об'єктивне закономірне підґрунтя, а якщо так, то в чому воно полягає.

Особливості сучасної екологічної кризи, її антропогенне походження активізують наукове поглиблення у проблемі сутності людини, внутрішніх рушійних сил і механізмів її діяльності, розбіжностей між бажаними суспільними результатами й непередбачуваними і небажаними наслідками діяльності виду *homo sapiens*, у числі яких – порушення глобальної динамічної рівноваги біосфери.

Людина як феномен природно-соціальний, є носієм сукупності потреб, що розглядаються як існуюча недостатність у будь-якому необхідному для підтримки життєдіяльності організму, людської особистості, соціальної групи, суспільства в цілому і які є внутрішнім збудником діяльності особистості [4,518].

Взяті разом в їх різноманітті, взаємозв'язках, взаємозалежностях та різноманітності взаємообумовлюваностей потреби формують цілі діяльності індивіда, соціальних груп, верств, класів, суспільства в цілому. І це відбувається незалежно від того, усвідомлюють суб'єкти, носії потреб, таку закономірність чи ні. Вірним залишається твердження, що «люди звикли пояснювати свої дії з свого мислення, замість того, щоб пояснювати їх із своїх потреб (які при цьому, звичайно, відображаються в голові, усвідомлюються...)» [5,159].

Потреби людини мають складну структуру і складаються з двох основних великих груп:

I. Біологічні (вітальні, життєві);

II. Соціальні (престижні).

Як біологічна (природна) істота людина потребує сукупності природних умов, які забезпечують обмін речовин, енергії, інформації як всередині її організму, так і між організмом та зовнішнім середовищем. Це є першою і необхідною умовою фізичного існування і збереження людини як

самоврегульованої живої системи. Такі потреби належать до групи вітальних, або життєвих потреб, якими є:

- харчування;
- фактори і умови природного середовища;
- репродуктивні (продовження роду);
- спілкування.

Потреби, які належать до цієї групи, можуть бути задоволені і задовольняються лише за рахунок тих чи інших природних ресурсів, не вимагаючи при цьому, як свідчить досвід антропогенезу, глибокого втручання у природні процеси обміну речовини, енергетичних та інформаційних потоків як на рівні локальних екосистем, так і в біосферному (планетарному) рівні.

Вітальні (життєві) потреби людини характеризуються тим, що як на індивідуальному, так і на популяційному рівнях підлягають більш-менш вірогідному кількісному і якісному обрахуванню в тих чи інших показниках та вимірах. Це дає можливість достовірно оцінити наявні в біосфері ресурси, необхідні для задоволення таких потреб на конкретний час чисельності популяції людини (суспільства), спрогнозувати їх використання на перспективу.

Такі принципи і підходи є універсальними щодо тваринного світу в цілому. Але унікальність людини, її подвійна природно-соціальна сутність та суперечливість виводить її за межі дій цих закономірностей.

Розкриваючи цю закономірність, В. Д. Комаров цілком слушно відмічає, що «освоєння природи людством має закономірний характер. Згідно зі своєю біологічною суттю, людина змушена завжди пристосовуватися (адаптуватися) до наявних природних умов буття, але за своєю соціальною натурою вона змушена перетворювати ці умови, щоб жити по-людськи, цивілізовано» [6, 8].

Вітальні (життєві) потреби людини, її задоволення на індивідуальному та суспільному рівнях складають основу, підґрунтя формування потреб другої, більш високої групи – потреб *соціальних (престижних)*. Механізм формування і задоволення цієї групи потреб підпорядковано якісно іншим законам та закономірностям – соціальним – і відбувається вже не у суто природному, а природно-соціальному світі – соціосфері.

Поступово, протягом соціогенезу, виявляється найбільш важлива особистість соціальних потреб людини, а саме: їх динамічний, мінливий характер, тенденція розвитку на базі вже задоволених потреб нових, більш високих і складних. На відміну від вітальних, соціальні потреби і, відповідно, ресурси, що необхідні для їх задоволення, в силу їх якісних особливостей, не піддаються кількісному та якісному обрахуванню як на індивідуальному, так і суспільному рівнях і не можуть бути достовірно спрогнозовані. Вони не мають природних механізмів їх регулювання, зростання, обмежень. Розвиток соціальних потреб індивіда і суспільства, їх формування і задоволення обумовлені рівнем розвитку продуктивних сил, економічними, науково-

технічними досягненнями суспільства, його культурою, а також моделлю соціального устрою і існуючими цілями розвитку. Вітальні (життєві) потреби людини і їх задоволення можна відобразити у вигляді замкненого «кола», яке демонструє здатність зберігати певну константність в силу наявних природних регуляторних механізмів цих потреб, можливостей їх задоволення (рис. 1). Відображенням же механізму дії соціальних потреб людини, їх зростання та задоволення буде умовна «спіраль», кожний із завитків якої базується на попередньому і слугує, у свою чергу, базою для наступного, більш високого завитка спіралі (рис. 2)

Рис. 1. Потреби вітальні (життєві)

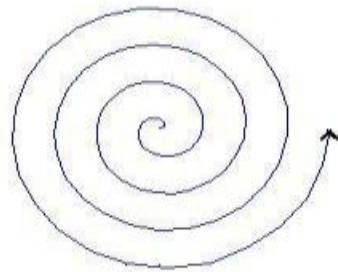

Рис. 2. Потреби матеріальні $n \rightarrow \infty$

Соціальні потреби мають складну структуру і ієрархію, власні закономірності й механізми їх формування і задоволення як об'єктивного так і суб'єктивного характеру. Вони, у свою чергу, складаються з двох великих груп – матеріальних і духовних потреб. У контексті проблеми, що розглядається в даній статті, увага акцентується на потребах *матеріальних*, з якими безпосередньо і опосередковано пов'язані сфери матеріального виробництва і послуг. Саме у цій площині проявляються складні процеси взаємодії у системі «природа → людина → виробництво → продукт → споживання → людина → природа», одним з результатів яких є виникнення локальних екологічних проблем на попередніх етапах розвитку людства, перетворення їх у глобальну екологічну і екологічно-соціальну кризу сьогодення.

У системі постійної соціоприродної взаємодії ціллю людини є збільшення виробництва матеріальних речей з метою збільшення їх споживання, створення більш комфортних матеріальних умов власного буття. Така ціль є бажаною і очікуваною. Але, разом з отриманням бажаного результату, постійно виникають небажані, неочікувані результати, на появу яких людина не може адекватно реагувати. На теоретичному рівні така закономірність була виявлена достатньо давно.

«Не будемо надто захоплюватися нашими перемогами над природою. За кожну таку перемогу вона нам мстить. Кожна з цих перемог має, правда, у першу чергу ті наслідки, на які ми розраховували, але, у другу і третю чергу, зовсім інші, непередбачені наслідки, які дуже часто знищують значення перших» [5,161].

Загрозливе загострення еколого-соціальної кризи, вірогідність глобального екологічного колапсу примушують по-новому розглядати проблеми, пов'язані з потребами людини, механізмами їх дії, межами зростання потреб, вірогідних еколого-соціальних наслідків сучасного штучного, недоцільного стимулювання збільшення матеріального споживання, що притаманне моделі суспільства «загального споживання», яке іде на зміну індустріальному суспільству.

Неухильний розвиток «спіралі» соціальних потреб базується на двох фундаментальних умовах:

1. Діяльність, як суто соціальна властивість людини.
2. Природні ресурси Землі та її біосфери, які цією діяльністю перетворюються у просторі і часі.

Якщо діяльність як внутрішня властивість людини практично не обмежена, то природні ресурси Землі обмежені тому, що обмежена сама Земля як фізичне космічне тіло. Якщо донедавна проблема вичерпання природних ресурсів була більш футуролітичною, ніж практичною, то сьогодні ми безпосередньо на собі відчуваємо загрозливі прояви вичерпання ресурсів, які будуть лише ускладнюватися зі зростаючою швидкістю і захоплювати інші сфери людського буття за життєво важливими напрямками.

Це може призвести до того, що «спіраль» соціальних матеріальних потреб почне рухатися в зворотному напрямку, до її основи – вітальних (життєвих) потреб людини – і зруйнує можливості їх задоволення.

Тому, принципового значення набувають сьогодні завдання радикальних якісних змін індивідуальної та суспільної свідомості, обрання цілей і пріоритетів соціально-економічного розвитку з урахування зростаючих екологічних обмежень як вирішального людського фактора сьогодення і перспектив людського буття.

Це вимагає значного посилення ролі освіти, культури як фундаментального засобу ціннісно-нормативного регулятора сучасної соціально-природної взаємодії, її оптимізації і гармонізації.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Сучасна соціально-природна взаємодія характеризується зростаючим загостренням її наслідків як для суспільства, так і для природи. Це вимагає поглибленого аналізу методологічних засад розуміння сутності і причин екологічної кризи сьогодення. Вона полягає у природно-соціальній сутності людини, складних взаємозв'язках її чисельних потреб.

Діяльність людини спрямована на безмежне зростання і задоволення соціальних потреб, сьогодні зіткнулася з обмеженням екологічної ємності біосфери, вичерпанням її можливостей забезпечувати ресурсні можливості подальшого зростання. Тому, все більшого значення набуває регулювання матеріального споживання, особливо речей, які не є життєво необхідними для людини. Це вимагає змін як індивідуальної, так і суспільної свідомості, спрямування діяльності людини на збереження і покращення якості біосфери, що є необхідною умовою збереження людини і суспільства.

Література

1. Програма дій «Порядок денний на XXI століття» / Переклад з англійської: ВГО «Україна. Порядок денний на XXI століття», – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
 2. Питання соціоекології. / Матеріали першої всеукраїнської конференції «Теоретичні та прикладні аспекти соціоекології». – Львів. – Т.1, ВНТЛ, 1996. – 232 с.
 3. Білявський Г. О. Основи загальної екології / Г. О. Білявський, М. М. Падун, Р. С. Фурдуй // Підручник – К.: Либідь. – 304 с.
 4. Философский энциклопедический словарь / М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
 5. Ф.Енгельс Діалектика природи / Політвидат України. – К.: 1977.
 6. В. Д. Комаров. Соціоекологічні закони, їх характер і форми дії. – Питання соціоекології. / Матеріали Першої всеукраїнської конференції «Теоретичні та практичні аспекти соціоекології». – Львів, ВНТЛ, 1996. – 232 с.
-
-